

ЦИВІЛІСТИКА, ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО

ГЕРЦ А. А.,

кандидат юридичних наук, доцент
кафедри цивільного права та процесу
(Львівський національний
університет імені Івана Франка)

УДК 347.4

ОСОБЛИВОСТІ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ
ТРАНСПЛАНТОЛОГІЇ В УКРАЇНІ

На сьогоднішній день у ЗМІ все частіше дискутуються питання про якість та доступність медичних послуг, вартість лікарських засобів, обстежень та лікування загалом. При цьому увага громадськості звертається на таку вузькопрофільну хірургічну галузь, як трансплантологія, адже в Україні черги на пересадку органів очікують тисячі пацієнтів, а операцій проводиться вкрай мало. В роботі аналізуються особливості цивільно-правового регулювання трансплантології в Україні, та визначені підстави законності її проведення.

Ключові слова: донорство крові та її компонентів, право на донорство, трансплантація органів та інших анатомічних матеріалів, цивільно-правове регулювання трансплантології.

На сегодняшний день в СМИ все чаще дискутируются вопросы о качестве и доступности медицинских услуг, стоимости лекарственных средств, обследований и лечения в целом. При этом внимание общественности обращается на такую узкопрофильную хирургическую отрасль, как трансплантология, ведь в Украине очереди на пересадку органов ждут тысячи пациентов, а операций проводится крайне мало. В работе анализируются особенности гражданско-правового регулирования трансплантологии в Украине, и определены основания законности ее проведения.

Ключевые слова: донорство крови и ее компонентов, право на донорство, трансплантация органов и других анатомических материалов, гражданско-правовое регулирование трансплантологии.

Today the media is increasingly debated questions about quality and availability of medical services, cost of medicines, screening and treatment in General. While public attention is drawn to such narrow surgical industry, as transplantation, because in Ukraine in line for an organ transplant waiting thousands of patients, and transactions are extremely small. This paper analyzes features of civil law regulation of transplantation in Ukraine and determined Foundation of legality of its conduct.

Key words: donation of blood and blood components, eligible for donation, transplantation of organs and other anatomical materials, civil-regulation transplantation.

Вступ. У Конституції України наголошується, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Звичайно, зростають інтереси до людини, як найвищої соціальної цінності, та, перш за все, до її особистих немайнових прав, у тому числі права на життя та здоров'я в аспекті

розпорядження ними. У зв'язку з цим особливого значення набуває проблема цивільно-правового регулювання трансплантології в Україні.

Актуальність висвітлення правових особливостей трансплантології підтверджується існуванням цілого ряду чинників, що ускладнюють правильне юридичне тлумачення донорства, трансплантації органів і тканин, зумовлюють особливий характер правової регламентації відносин даної сфери. Серед них можна виділити дві групи: ті, що раніше сформувалися, і ті, що виникли останнім часом. До першої належать обставини, актуальні, як у період зародження донорства, так і в даний час, зокрема, морально-етичні, правові і медичні аспекти констатації смерті мозку людини, тривалість проведення реанімаційних заходів тощо. Реалії ж сьогодення додали низку проблем, серед яких визначення правового статусу тканин і органів після вилучення з організму, наділення правом розпоряджатися тілом померлої людини, особливості правомірності донорства живих людей та ін.

Проблема правового регулювання трансплантології активно досліджувалася ученими-юристами, серед яких: М. Авдєєв, М. Горелик, О. Краси́ков, О. Пунда, С. Стеценко, В. Суховерхий, Л. Красавчикова, М. Малєїн, М. Малєїна, О. Тихомиров, Г. Красовський, Л. Шаповал та ін.

Постановка завдання. Дана робота має на меті розглянути та охарактеризувати законодавче забезпечення трансплантології в Україні та визначити підстави законності її проведення.

Результати дослідження. Історія вітчизняної трансплантології нараховує більше 70 років. Із гордістю можна сказати, що першу трансплантацію нирки здійснив українець Юрій Вороний.

У період з кінця 80-х до кінця 90-х років трансплантаційна служба України активно розвивалась. Започатковувались нові методики з пересадки органів та тканин, які спочатку опрацьовувались на експериментальних моделях та в анатомічних залах. У 1994 році в Запоріжжі професором Олександром Никоненком вперше на території України було виконано вдалу трансплантацію печінки, а в 2001 році Борисом Тодуровим у стінах Інституту хірургії та трансплантології ім. О.О. Шалімова було вперше трансплантовано серце.

Правову основу відносин трансплантології в Україні становить система законів, підзаконних нормативно-правових, а також міжнародно-правових актів, що регулюють відносини даної сфери. Потреба у досконалій правовій базі пов'язана, насамперед, із особливими відносинами між донором і реципієнтом, специфіка яких полягає у рівному для кожного з них праві на життя. Гарантія основних прав і свобод людини та громадянина, передусім права на життя, є показником цивілізованості держави, тому в розвинутих країнах здійснення трансплантації органів і тканин регулюється відповідними правовими актами.

Конституція України гарантує кожній людині невід'ємне право на життя і встановлює взаємодіючий обов'язок держави захищати життя кожного, а також визначає право на особисту недоторканність в аспекті згоди чи відмови від будь-якого медичного втручання [1].

У Цивільному кодексі України передбачено право на донорство, зокрема, повнолітня дієздатна фізична особа має право бути донором крові, її компонентів, а також органів та інших анатомічних матеріалів та репродуктивних клітин; повнолітні жінка або чоловік мають право за медичними показаннями на проведення щодо них лікувальних програм, допоміжних репродуктивних технологій [2].

В Основах законодавства України про охорону здоров'я передбачено донорство крові та її компонентів; трансплантація органів та інших анатомічних матеріалів; штучне запліднення та імплантація ембріона [3].

З 1995 р. регулювання донорства крові в Україні здійснюється Законом «Про донорство крові та її компонентів», сфера дії якого поширюється на відносини, пов'язані з розвитком донорства крові та її компонентів, забезпеченням комплексу соціальних, економічних, правових і медичних заходів щодо організації донорства в Україні, та задоволенням потреб охорони здоров'я в донорській крові, її компонентах і препаратах [4]. Розвиток донорства крові та її компонентів визнається важливою соціально необхідною справою держави.

З 1999 р. практичну діяльність трансплантологічної служби в Україні регулює Закон України «Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людині» [5], прийня-

тий з урахуванням сучасного стану науки та рекомендацій Всесвітньої організації охорони здоров'я для визначення умов і порядку застосування трансплантації, як спеціального методу лікування. Важливо, що він забезпечує дотримання в Україні прав людини та захист людської гідності при застосуванні трансплантації, здійсненні іншої, пов'язаної з нею, діяльності. Дія цього Закону поширюється на діяльність, пов'язану із взяттям, зберіганням, перевезенням органів, інших анатомічних матеріалів людини, й їх трансплантацією, виготовленням біоімплантатів, отриманням і використанням ксенотрансплантатів. Стаття 18 Закону закріплює положення, згідно з яким укладення угод, які передбачають купівлю-продаж органів або інших анатомічних матеріалів людини, за винятком кісткового мозку, забороняється.

Законом України «Про заборону репродуктивного клонування людини» вводиться заборона репродуктивного клонування людини в Україні, виходячи з принципів поваги до людини, визнання цінності особистості, необхідності захисту прав і свобод людини, та враховуючи недостатню дослідженість біологічних та соціальних наслідків клонування людини [6].

На сьогодні стрімко шириться так званий «трансплантаційний туризм»: багаті пацієнти виїжджають для пересадження органів і тканин у ті країни, де права донорів не захищені належним чином, зокрема в Індію, Іран, Китай, Молдову, Туреччину, Румунію, Єгипет, Болівію, Перу та Філіппіни. Найчастіше на донорство йдуть емігранти, біженці, солдати, а також молоді та наївні люди. Адже саме бідність, безробіття, голод, борги є тими факторами, які штовхають людей на продаж своїх органів або тканин. На сьогодні найбільшими країнами-імпортерами донорських органів у світі є: США, Ізраїль, Канада, Саудівська Аравія, Італія та Японія.

На думку експертів, у багатьох країнах є чорний ринок органів, зокрема у Великій Британії, Україні, Росії, Туреччині, Молдові, Єгипті та ін. [7].

Кожна країна, в якій виконуються органі трансплантації, самостійно визначає нормативно-правові аспекти як живого, так і посмертного донорства, але головним є заборона торгівлі органами та заподіяння живому донору шкоди через факт вилучення у нього органу. Значний внесок у протидію незаконній торгівлі органами і тканинами людини зробила Стамбульська декларація, прийнята учасниками Стамбульського саміту, що відбувався з 30 квітня по 2 травня 2008 року, Трансплантаційним товариством (TTS) та Міжнародним товариством нефрології (ISN), оскільки вона значно розширила понятійний апарат означеної проблеми [8]. Саме у Стамбульській декларації закріплена норма, яка забороняє так званий трансплантаційний туризм, тобто, можливість не будучи громадянином країни здійснити там трансплантацію, що фактично вже зробила Іспанія та Німеччина.

Доцільно наголосити на тому, що всі основні міжнародні документи, які регламентують питання трансплантації органів і тканин, передбачають заборону комерціалізації пересадок. Так, у п. 8 Декларації про трансплантацію органів людини 1987 р., проголошено: «Засуджується купівля і продаж людських органів для трансплантації» [9]. У Положенні про торгівлю живими органами 1985 р. зазначено, що Всесвітня медична асоціація засуджує придбання і продаж людських органів для трансплантації [10]. Конвенція про права людини і біомедицину 1997 р. містить у ст. 21 положення про те, що тіло людини і його частини не повинні бути джерелом отримання фінансової вигоди [11].

Питання трансплантації доцільно розглядати, як два окремі суб'єктивні права людини: право на донорство та право на трансплантацію, адже правове забезпечення відносин при реалізації кожного з цих прав може характеризуватися своїми особливостями. Особливу увагу слід звернути на питання надання згоди донора на використання його органів, або ж використання органів померлої людини. На даний час це питання врегульовано Законом України «Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людини», який визначає, що у живого донора може бути взято гомотрансплантат лише за наявності його письмової заяви про це. У разі ж взяття анатомічних матеріалів у померлих осіб необхідною є попередньо зроблена заява про згоду або незгоду стати донором у разі смерті, а в разі її відсутності – згода родичів.

Трансплантація органів та інших анатомічних матеріалів – це спеціальний метод лікування, що полягає в пересадці реципієнту органа або іншого анатомічного матеріалу, взятих у людини чи тварини. Варто зазначити, що у Цивільному кодексі України використовують

єдиний термін – донорство – як щодо крові та її компонентів, так і щодо органів та інших анатомічних матеріалів. Натомість Основи законодавства України про охорону здоров'я, як і спеціальні закони у цьому аспекті, закріплюють два терміни: 1) донорство крові та її компонентів; 2) трансплантація органів та інших анатомічних матеріалів.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людині» донором є особа, у якої за життя або після її смерті взято анатомічні матеріали для трансплантації або для виготовлення біоімплантів.

Необхідно звернути увагу на умови правомірності проведення донорства при трансплантації органів та інших анатомічних матеріалів:

1. Трансплантація, як метод лікування застосовується виключно за наявності медичних показань та згоди об'єктивно інформованого дієздатного реципієнта лише у випадках, коли усунення небезпеки для життя або відновлення здоров'я реципієнта іншими методами лікування неможливе.

2. Перелік органів та інших анатомічних матеріалів, що можуть використовуватися для трансплантації, затверджується центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони здоров'я за погодженням з Академією медичних наук України.

3. Діяльність, пов'язану з трансплантацією, можуть здійснювати акредитовані в установленому законодавством України порядку державні та комунальні заклади охорони здоров'я і державні наукові установи, затвердженим Кабінетом Міністрів України.

4. Завдана здоров'ю донора шкода буде меншою, ніж небезпека для життя, що загрожує реципієнту.

5. За згодою донора його кістковий мозок може бути надано безоплатно або за плату для трансплантації іншій особі.

Важливо також проаналізувати питання взяття гомотрансплантів у живих донорів та анатомічних матеріалів у померлих осіб. Умови, за яких донорство буде правомірним в обох випадках:

а) донор – жива особа:

– живим донором може бути лише повнолітня дієздатна особа;

– гомотрансплантатом є лише один із парних органів або частина органа, або частина іншого анатомічного матеріалу;

– коло донорів у разі взяття гомотрансплантата (окрім анатомічних матеріалів, здатних до регенерації) чітко визначене й обмежується перебуванням реципієнта з донором у шлюбі, або є близькими родичами (батько, мати, син, дочка, дід, баба, онук, онука, брат, сестра, дядько, тітка, племінник, племінниця).

Донорами не можуть бути особи: а) які утримуються у місцях відбування покарань; б) страждають на тяжкі психічні розлади; в) мають захворювання, що можуть передатися реципієнту або зашкодити його здоров'ю; г) надали раніше орган або частину органа для трансплантації (за винятком кісткового мозку та інших здатних до регенерації анатомічних матеріалів, які можуть братися повторно).

Донор у формі письмової заяви повинен надати інформовану добровільну згоду на взяття гомотрансплантата після отримання об'єктивної медичної інформації та відомостей про права з огляду на виконання донорської функції.

б) донор – померла особа:

– повнолітня дієздатна фізична особа може дати письмову згоду на донорство її органів та інших матеріалів на випадок своєї смерті або заборонити його;

– за умови відсутності заявленої згоди чи заборони повнолітньої дієздатної фізичної особи, взяття її анатомічних матеріалів після смерті може бути зроблено за згодою подружжя або родичів, які проживали з нею до смерті;

– якщо донор – померла неповнолітня, недієздатна чи обмежено дієздатна особа, то взяття матеріалу здійснюється за згодою її законного представника;

– за наявності заяви про незгоду бути донором, зробленої за життя особи, взяття матеріалу в померлої людини заборонене.

Відповідно до ч. 3 ст. 290 ЦК України фізична особа може дати письмову згоду на донорство її органів та інших анатомічних матеріалів на випадок своєї смерті або заборонити його. Аналогічне положення міститься у ст. 16 Закону України «Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людини», відповідно до якого кожна повнолітня дієздатна особа може заявити про згоду, або про незгоду стати донором анатомічних матеріалів у разі своєї смерті. Отже, Україна обрала шлях закріплення у своєму законодавстві презумпції незгоди. До недоліків цієї моделі відносять те, що для родичів вирішення такої проблеми, як трансплантація органів померлого у момент раптової смерті близької людини, є надмірним навантаженням, і не дає можливості повно і ясно розглянути проблему. Для усунення цього недоліку трансплантологи Німеччини і скандинавських країн пропонують таке рішення, яке ще називають «принципом інформаційної моделі». Відповідно до нього, родичі не повинні відразу приймати рішення про дозвіл на вилучення органів. Після інформування їх про можливість трансплантації/вилучення органів, вони протягом встановленого часу можуть виразити свою згоду або незгоду. При цьому у бесіді з родичами також підкреслюється, що якщо протягом встановленого терміну незгода не буде виражена, то трансплантація буде здійснена. Слід враховувати також той факт, що можливість трансплантації – процес, обмежений у часі. Для того, щоб, приміром, пересадити серце, у лікарів є всього 4–6 годин, нирки залишаються життєздатними лише 8–12 годин.

Оскільки в Україні дозвіл на пересадку органів можуть дати лише родичі, то це штучно гальмує процес надання допомоги, і багато людей помирають саме через те, що орган уже не годиться для трансплантації.

Більшість країн Європи застосовують практику ведення «картки донора». На мій погляд зразком такої картки може слугувати німецький варіант її оформлення (Додаток 1). Було б доречним впровадити застосування «картки донора» і на території України. Дана картка повинна видаватися донору на підтвердження письмової згоди стати донором анатомічних матеріалів у разі смерті. Відповідно Міністерство охорони здоров'я України, як спеціально уповноважений орган, повинен здійснювати оформлення та видачу «картки донора».

Розвинута трансплантологія в Україні є запорукою міцної та соціально здорової держави, коли кожен громадянин зможе мати, приміром, «картку донора», коли буде чітка система дій між центрами трансплантації та ін.

Виправданою є необхідність приведення українського законодавства у відповідність до міжнародних стандартів, запозичення досвіду країн, що досягли прогресивних результатів у даній сфері, з метою збереження життя та здоров'я людини, які відповідно до Основного Закону визнаються найвищою соціальною цінністю.

Додаток 1. Organspendeausweis («Картка донора» громадянина Німеччини (з перекладом на українську мову))

Organspendeausweis		Erklärung zur Organ- und Gewebespende
nach § 2 des Transplantationsgesetzes		
		
<div style="display: flex; justify-content: space-between;"> <input type="text" value="Name, Vorname"/> <input type="text" value="Geburtsdatum"/> </div>		
<div style="display: flex; justify-content: space-between;"> <input type="text" value="Straße"/> <input type="text" value="PLZ, Wohnort"/> </div>		
<div style="display: flex; justify-content: space-around;"> <div style="text-align: center;"> </div> <div style="text-align: center;"> </div> </div>		
Antwort auf Ihre persönlichen Fragen erhalten Sie beim Infotelefon Organspende unter der gebührenfreien Rufnummer 0800 / 90 40 400.		
		Für den Fall, dass nach meinem Tod eine Spende von Organen/Geweben zur Transplantation in Frage kommt, erkläre ich:
		☐ JA, ich gestatte, dass nach der ärztlichen Feststellung meines Todes meinem Körper Organe und Gewebe entnommen werden.
		oder ☐ JA, ich gestatte dies, mit Ausnahme folgender Organe/Gewebe:
		<input type="text"/>
		oder ☐ JA, ich gestatte dies, jedoch nur für folgende Organe/Gewebe:
		<input type="text"/>
		oder ☐ NEIN, ich widerspreche einer Entnahme von Organen oder Geweben.
		oder ☐ Über JA oder NEIN soll dann folgende Person entscheiden:
		<input type="text" value="Name, Vorname"/> <input type="text" value="Telefon"/>
		<input type="text" value="Straße"/> <input type="text" value="PLZ, Wohnort"/>
		Platz für Anmerkungen/Besondere Hinweise
		DATUM <input type="text"/> UNTERSCHRIFT <input type="text"/>

Карта донора органів	
Донорство органів	
Прізвище, ім'я	Дата народження
Адреса	
За життя За донорство	Донорство органів дарує життя.
Відповіді на всі Ваші особисті запитання Ви можете отримати на гарячій лінії за безкоштовним номером телефону 0800/90 40 400	

Завва на донорство органів і тканин	На випадок, якщо після моєї смерті поставитимуть питання про донорство органів/тканин для трансплантації, заявляю:	
	☐ Так, я дозволяю, щоб після медичного висновку про мою смерть з мого тіла були взяті органи і тканини.	
	або ☐ Так, я дозволяю це, за винятком наступних органів /тканин:	
	або ☐ Так, я дозволяю це, лише для наступних органів /тканин:	
	або ☐ Ні, я заперечую проти вилучення органів чи тканин.	
	або ☐ Так чи ні повинна вирішити така особа:	
	Прізвище, ім'я	Номер телефону
	Адреса	
	Місце для зауважень/ особливих вказівок:	
	Дата	Підпис

Список використаних джерел:

1. Конституція України. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Цивільний кодекс України від 06.01.2003р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40–44. – Ст. 356.
3. Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» від 19.11.1992 р. / Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 4. – Ст. 19.
4. Закон України «Про донорство крові та її компонентів» від 23.06.1995 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 23. – Ст. 183.
5. Закон України «Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людини» від 16.07.1999 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 41. – Ст. 337.
6. Закон України «Про заборону репродуктивного клонування людини» від 14.12.2004 р. // Відомості Верховної Ради. – 2005. – № 5. – Ст. 111.
7. Поззи Сандро. Торговля людьми для изъятия органов – это не миф / Сандро Поззи [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://newsland.com/news/detail/id/426307>.
8. Стамбульская декларация о трансплантационном туризме и торговле органами [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.transpl.ru/uploaded/Stambulwskaa_Deklaracia.pdf.
9. Декларация стосовно трансплантації людських органів від 30.10.1987р. // «Права людини і професійні стандарти для юристів» – 1996. [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_330.
10. Положення про торгівлю живими органами від 01.10.1985 р. [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/990_024.
11. Конвенція про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини: Конвенція про права людини та біомедицину від 4.04.1997р. [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_334.
12. Bundeszentrale für gesundheitliche Aufklärung. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.organspende-info.de/organspendeausweis/bestellen>.

